

Ubistvo austrijskog prestolonaslednika Franje Ferdinanda, te demonstracije i pogromi, kojima je hrvatski plebs, po intencijama i pod direktnim uticajem austrijskih vlasti jurišao protiv srpskih dućana i ustanova, nisu više mogle da, sem eventualno u Bosni-Hercegovini, nanovo rasplamsavaju neki srpsko-hrvatski rat. Na sreću za nacionalnu misao demonstracije odozdola i progonstva odozgora bila su isto tako uperena protiv nacionalnih Hrvata i hrvatskih organizacija. U Dalmaciji su od podivljalogo moba, rekrutovanog iz najgoreg društvenog taloga lučkih nadničara ili iz fanatizirane i analfabetske zagorske mase, morale da se brane isto tako hrvatske sokolane kao i srpske, a kad je posle mesec dana planuo rat, raspuštene su isto tako hrvatske općine Split, Dubrovnik, Šibenik, kao i srpske, hrvatska društva sokolska i prosvetna kao i srpska, obustavljene hrvatske novine Sloboda, Zastava itd. kao i srpske, a od preko hiljadu uglednih ljudi iz čitave provincije, koji su bili pohapšeni kao krivci ili sumnjivi zbog protivdržavnoga osećanja, ogromna su većina bili Hrvati i katolici. Kako su među njima bila i imena nacionalnih radenika, pesnika i dr., koja su u čitavom narodu bila poznata (Ivo Vojnović, Tresić Pavičić, Dr. Smoldaka, Dr. Čingrija, Dr. Krstelj), ta su se progonstva odmah obeležila kao progonstva nemačko-mađarska protiv jugoslovenskog naroda i izazvala pojačanje solidarnosti u nacionalnoj odbrani. Raspuštena gotovo sva važnija općinska predstavništva i dalmatinski sabor, suspendirane građanske slobode, zabranjene gotovo sve popularnije novine, pohapšeni najugledniji politički i nacionalni prvaci, sve to nije moglo da Hrvatima ne osvetli tragičku dilemu momenta: ili sa Germanstvom ili sa Slovenstvom, koju je drastički Bethmann-Hollweg navestio. Što je kod Hrvata bilo nacionalno, bez obzira na stranačke razlike, onda je instinktivno i jednodušno prionulo uz onu formulu rešavanja jugoslovenskog pitanja, kakva se postavila austrijskom objavom rata Srbiji: Srbija — Pijemont da pobedi Austriju, a oslobodi i ujedini sve Jugoslovene u jednu Jugoslaviju pod dinastijom Karađorđevom. U tamnicama austrijskim i mađarskim, gde su bile koncentrisane tisuće Jugoslovena, nisu drukčije govorili niti dojučerašnji pravaški korifeji. Vekovna dilema u pogledu polarizacije tačke, oko koje će da se ujedinjenje Jugoslovena ostvari, Zagreb ili Beograd, bila je konačno rešena u korist ovoga drugoga. To tim više što je i srpska vlada, bez obzira na izmenu ratne sreće, upravo u cilju da probudi nacionalni entuzijazam kod Habzburških Jugoslovena, isticala program ujedinjenja svih Jugoslovena. Dne 21 novembra 1916 koaliciona vlada radikala, samostalnih radikala i naprednjaka čita u Narodnoj Skupštini u Nišu deklaraciju u kojoj piše: »Kraljevska vlada drži za svoju glavnu dužnost u ovim presudnim momentima, da obezbedi srećan svršetak ove ogromne borbe, koja, kad se već povel, postaje borbom radi oslobođenja i ujedinjenja sve naše neoslobođene